

A *contresens* fogalma a fordításelméletben

Albert Sándor

Bevezető

Számos szakember tette már szóvá a fordítástudományi szakirodalom eklektikus terminológiáját. A dán Viggo Pedersen a hagyományos fordítástudomány „siralmasan homályos” [*deplorably vague*] terminológiájára panaszodik (Pedersen 1988: 11), a francia Henri Meschonnic pedig a fordításelmélet-gyártók által használt nyelvet olyan „bikkfanyelvnek” [*langue de bois*] nevezi, amely grammatikai ismeretekre épül, de nélkülözi a filológia fogalmainak megalapozottságát és biztosságát (Meschonnic 1999: 21)¹. Ő egyébként már több mint húsz évvel ezelőtt is felhívta a figyelmet arra, hogy „a fordításelméletek közötti konfliktus mindig valami másra vonatkozik, mint a fordítás”, és az akkori állapotot úgy jellemezte, hogy „vitatkoznak a nyelvészek és vitatkoznak a fordítók, gyakorló fordítók az elméletírókkal, gyakorló fordítók egymással, továbbá az elmélettel rendelkező vagy elmélet nélküli elméletírókkal is” (Ladmiral & Meschonnic 1981: 4–5). E viták oka nagyon sok esetben éppen a fordításelméleti terminológia eklekticizmusa és homályossága.

A fordítástudománynak valóban nincs autonóm, mindenki által elfogadott és használt fogalmi-terminológiai apparátusa: a fordításról szóló beszéd, a *traduktológia* egyaránt merít a szemiotika, a nyelvészet, a retorika, a stilsztika, a hermeneutika, az irodalomtudomány, a filozófia és számos más (inter)diszciplína terminuskészletéből. Nem áll szándékunkban belevágni olyan kérdések tárgyalásába, hogy mi ennek a terminológiai sokszínűségnek az oka, baj-e az, hogy a fordítástudománynak nincsen pontosan kidolgozott, mindenki által elfogadott és használt fogalmi-terminológiai apparátusa vagy hogy érdemes-e (egyáltalán lehet-e) ilyet kidolgozni. E kérdések rendkívül szerteágazóak és messzire vezetnének. Mindazonáltal a fordítástudománynak van néhány olyan speciális szakkifejezése, amelyet más diszciplínák nem – vagy nem ilyen értelemben – használnak: ilyen a *faux sens* („hamis értelem”), a *contresens* („ellentétes vagy nem teljesen pontos értelem”, szándékos vagy akaratlan „csúsztatás”) és a *nonsense* („teljes értelmetlenség”)². Ebben a cikkben e kategóriák közül talán a legérdekesebbet, a *contresens*-ot szeretnénk egy kicsit feltérképezni, mert meggyőződésünk, hogy vizsgálata közelebb vihet minket az olyan nagy fordításelméleti kategóriák alaposabb megismeréséhez, mint a „megértés”, az „értelmezés”, a „hűség”, a „pontosság”, az „ekvivalencia”, a „konnotáció” vagy a „veszteség”.

1. Faux sens, nonsens

Már a hagyományos fordításelmélet és fordításkritika is bevezetett olyan szak kifejezéseket, amelyek segítségével megpróbálta leírni a félreértéseket és a nem teljesen pontos értelmezéseket: Tarnóczy Lóránt 1966-os *Fordítókalauza* a fordítói tévedések között említi meg a *túlfordítást* és az *elégtelen fordítást*, a *nyelvi tévedést* és a *tárgyi tévedéseket*, majd könyvének végén az *áthallások* és a *félrefordítások*, az ún. „*leiterjakabok*” közül mutat be néhányat. Mint írja, egész gyűjteményt lehetne kiadni a mulatságos félrefordításokból, de ez meglehetősen terjedelmes lenne, mert valamennyi példát külön magyarázat kíséretében kellene bemutatni. „A félrefordítás ugyanis önmagában gyakran nem mond semmit, hiszen lényege éppen az, hogy rendszerint olyan ekvivalencia, amely nem illik kongruens módon a szövegbe” (Tarnóczy 1966: 518). Akár a hagyományos szakkifejezésekkel élünk, akár a modernekkel, annyit mindenképpen leszögezhetünk, hogy szinte lehetetlen meghatározni vagy egyértelműen körülhatárolni e bonyolult, egymással összefüggő terminusokat, valószínűleg nincs is pontos határvonal közöttük. Ha valamiképpen mégis közelebb akarunk jutni a minket elsősorban érdeklő *contresens* mibenlétéhez, akkor első lépésben próbáljuk meg elválasztani a *faux sens*-től és a *nonsens*-től.

A *faux sens* az a jelenség, amikor a fordító nem a forrásnyelvi üzenetet fordítja, de amit helyette fordít, annak is *van* az adott szövegben elfogadható értelme. Az ilyen „hamis értelmeket” – amelyek az esetek túlnyomó részében a fordító figyelmetlensége, fáradsága, felületessége, dekoncentrálttsága stb. miatt kerülnek be a célnyelvi szövegbe – az olvasó általában (hacsak nem veti össze figyelmesen az eredeti szöveggel) nem is veszi észre. Két rövid példa is elegendő a *faux sens* bemutatására Antoine de Saint-Exupéry *Pilot de guerre* című regényének magyar fordításából:

– Vous me suivrez alors la seconde rue **à droite**... (Saint-Exupéry 1942: 16)

– Forduljanak be **balra** a második keresztutcába... (Saint-Exupéry 1977: 295)

A francia szöveg szerint jobbra kell a szereplőnek befordulnia, a magyar fordítás szerint balra. Bizonyos szempontból persze teljesen mindegy, hogy melyik irányban kell befordulni a második keresztutcába, hiszen az eredeti szöveg szerzője is írhatta volna így, az olvasó ezen egészen biztosan nem fog fennakadni. Ettől azonban ez még – bármily jelentéktelen, de mégis – csúsztatás marad, az olvasó megtévesztése. A fordítónak semmilyen körülmények között nem szabad visszaélni azzal az elkerülhetetlen ténnyel, hogy a célnyelvi szöveg olvasója ki van neki szolgáltatva. Ugyanebben a regényben néhány sorral lejjebb találjuk az alábbi mondatot:

Quand une mission est facile, il en rentre **une sur trois**. (Saint-Exupéry 1942: 16)

Ha könnyű a feladat, **három eset közül kettőben** visszajön az ember. (Saint-Exupéry 1977: 296)

Talán nem kell bizonygatnunk, mennyire nem mindegy, hogy három bevetés közül csak egyben tér vissza a pilóta a támaszpontra (ahogy az eredeti szöveg állítja) vagy kétfőben, ahogy a magyar. Ez a példa – bár formai szempontból hasonlít az előzőre, a félrefordítás jellege miatt – bizonyos szempontból átmenetet képez a *faux sens* és a *contresens* között, jól mutatja, milyen nehéz pontos határvonalat húzni közöttük.

Némiképp bonyolultabb a teljes értelmetlenség, a *nonsense* kategóriája, a figyelmes olvasó az értelmetlenségek egy részét ugyanis az eredeti szöveg ismerete nélkül is „kiszúrja” és joggal értetlenkedik. Nézzünk erre is egy egyszerű példát, ugyanebből a Saint-Exupéry-regényből:

– ... ne... ne nous ... ont pas *eus* (Saint-Exupéry 1942: 59).

A szituációból egyértelműen kiderül, hogy egy légi csatáról van szó, és a pilóta azt dadogja a parancsnokának, hogy a gépüket nem találták el az ellenséges repülőök. A magyar fordításban az idézett mondat helyén ezt olvassuk:

– nem... hogy nem *birtak* bennünket...” (Saint-Exupéry 1977: 318).

Nyilvánvaló, hogy ennek a magyar mondatnak az adott szövegben *nincsen semmi értelme*. Nagy képzelőtehetséggel megáldott olvasók számára más szövegben, más szituációban éppenséggel elképzelhető lenne a francia mondatnak ez a fordítása is, de ebben a Saint-Exupéry-regényben semmiképpen nem fogadható el. A kép sokkal színesebb és mindenképpen szórakoztatóbb lenne, ha a *nonsense*-szal kapcsolatos példáinkat az ún. teoretikus (a filozófiai vagy pszichoanalitikus) diszkurzusból hoznánk. Mivel azonban cikkünknek nem a *nonsense* vizsgálata a tárgya, térjünk át az ezeknél lényegesen bonyolultabb kategóriának, a *contresens*-nak a bemutatására.

2.1. A *contresens*: traduktográfia

A *contresens*-ról globálisan, első megközelítésben annyit állapíthatunk meg, hogy az ún. *félrefordítás* egyik fajtája, minden diszkurzustípusban bárhol, bármikor előfordulhat, és az esetek túlnyomó részében vagy a fordító figyelmetlensége, sietsége vagy helytelen interpretáció nyomán kerül bele a célnyelvi szövegbe. A mai információáradatban szinte már fel sem tűnik, ha azt olvassuk a műsorújságban, hogy az egyik kereskedelmi tévéadó bemutatja a „*Szerelem nagy A-val*” című francia filmet. Pedig rögtön gyaníthatjuk, hogy a film eredeti címe „*Amour avec un grand A*” lehet, aminek – ellentétben a magyar változattal – *van értelme*. (Talán így lehetett volna fordítani: *A nagybetűs szerelem* vagy *Szerelem nagy Sz-szel*.)

Tóth Árpád „Körüti hajnal” című versének az a sora, hogy „*A kirakatban lila dalra kelt egy nyakkendő*” – amely a szinesztézia jelenségének egyik legismertebb, szinte minden tankönyvben idézett magyar példája – a francia fordításban („... *dans une vitrine une cravate mauve qui se mit à chanter*”) ugyancsak

contresens-ot tartalmaz: nem a dal lila, hanem a nyakkendő, s így a képnek éppen a lényege sikkad el (vö. Bart és Rákos 1981: 352).

A Magyar Írók Szövetségének Műfordítói Szakosztálya és a Magyar P.E.N. Club 1972 novemberében vitaülést tartott Füst Milán francia nyelvű verses-kötetéről³, az ülés anyaga egy vékony füzetkében nyomtatásban is megjelent. A hozzászólók számos pontatlanságot, „ferdítést”, félreértést tesznek szóvá. Idézünk egyet Tímár Györgytől: „[...] az *Egy magányos lovas*-ban ezt olvassuk: ‘Te nyergedben felállsz és merően nézel napnyugat felé.’ Della Faille-nál: ‘Tu te mets debout sur ta selle et regardes fixement le soleil couchant’. Nem beszélve arról, hogy a ‘napnyugat’ nem azonos a ‘napnyugtá’-val, itt a sejtelmesen töprengő lovas egészen érthetetlen módon ‘a ló hátán állva’ néz a messzeségbe, mint valamiféle artista. A vers vége felé, ahol Füst ezt mondja: ‘Lóháton álldogálsz, s tűnődöl társtalan’, ismét ezt találjuk: ‘Tu es debout sur le dos du cheval’. Tiszta sor, hogy erről szó sincs. A nyeregben felállni franciául ‘se dresser sur les étriers’. Az egész szövegből nyilvánvaló, hogy a lovas lába a kengyelben van a felállás, illetve álldogálás, a távol kémlelése és a tűnődés közben, nem pedig az állat hátán. Nyelvünk egyik érdekessége, hogy lóháton álldogálni nem feltétlenül azonos a ló hátán való álldogálással.”

Még egy hozzászólás, Lator Lászlótól: „[...] a *Szellemek utcájában* a ‘vékonypénzű’ francia megfelelőjeként ezt olvassuk: ‘de mince argent’. Pedig a ‘vékonypénzű’ csak mostanában kezd – sajnos – ‘kevés pénzű’ jelentést felvenni. Ha a Czuczor–Fogarasiiban vagy saját nyelvi tudatunkban szétnezzünk, még csak a ‘sovány’ jelentését találjuk. A versben egyébként félreérthetetlenül ilyen jelentésben szerepel” (*Füst Milán franciául* 1974: 11, 24).

contresens létrejöhet úgy is, hogy a fordító nincs birtokában bizonyos, a szöveg pontos megértéséhez nélkülözhetetlen pragmatikus háttérinformációknak. Lássunk erre is egy példát a már idézett Saint-Exupéry-regényből:

- Savez-vous, combien d’instruments un pilote d’aujourd’hui doit contrôler?
- **Cent trois!**” (Saint-Exupéry 1942: 39–40)
- Tudja-e, hány műszert kell kezelni manapság egy pilótának?
- **Háromszázat!** (Saint-Exupéry 1977: 308)

A fordító valószínűleg figyelmetlensége miatt fordította a százhármat háromszáznak. Elkerülhette volna a félrefordítást, ha elgondolkodik azon, hogy egy kezdetleges, első világháborús repülőn még aligha lehetett háromszáz műszer.

Ennél még veszedelmesebb az az eset, amikor a fordító a szövegben nem ismer (vagy nem ismer fel) bizonyos implicit utalásokat, mögöttes célzásokat, más művekre, más szerzőkre, más fogalmakra tett implicit allúziókat. Ez a „leiterjakabok”, a bosszantó félrefordítások világa, amely főleg a teoretikus diszkurzusban érhető tetten. Ha a fordító „tengelyhatalmak” helyett „vonalhatalmak”-nak fordítja az angol „*line powers*” szóösszetételt, ha „ügynök”-nek és „beteg”-nek véli a cselekvés végrehajtójára és elszenvedőjére utaló francia „*agent*” és „*patient*” terminusokat, ha „a legifjabb bíróság”-gal adja vissza a német „*das jüngste Gericht*” (utolsó ítélet) kifejezést, akkor az olvasóban erős

kétely és bizalmatlanság kezd kialakulni a fordító és a célnyelvi szöveg *egészével* szemben. „A fordítás óriási olvasottságot, széles körű tájékozottságot igényel. A tudatlan fordító – aki nem [...] olvas – tökéletlen fordító. Könyvekkel is fordítunk, nemcsak szótárakkal” – figyelmeztet a francia nyelvű fordításkritika legismertebb képviselője, a tragikusan fiatalon meghalt Antoine Berman (Berman 1995: 68).

A *contresens*-ok igen nagy része egész egyszerűen a nem kielégítő nyelvtudás eredménye:

Dutertre passe. Je l'invite.

– Assieds-toi là, *je vais te faire un tour de cartes...*” (Saint-Exupéry 1942: 6)

Dutertre megy el mellettem.

– Ülj le, *játsszunk egy partit...* – hívom. (Saint-Exupéry 1977: 280–290)

A fordító nyilván nem tudta, hogy a francia mondat magyarul azt jelenti, hogy gyere, ülj le ide, mutatok neked egy kártyatrükköt. Az azonban feltűnhetett volna neki, hogy a mondat alanya a *je* [én], és szerepel benne a *te* [neked] névmás is, ebből pedig nehezen jön ki a „játsszunk” többes szám első személyű igealak.

A nem megfelelő nyelvtudással rendelkező fordító sokszor a forrásnyelvi szöveg által hordozott információtartalomnak csak *egy részét* érti meg, és amit nem ért meg, azt – a megértett részek alapján – saját maga mintegy „kiegészíti”, többé-kevésbé érthető és a szövegnek azon a pontján elfogadható mondatot hozva létre. Nagy nyelvi kreativitással megáldott fordítók ezt olyan ügyesen és olyan sokszor képesek megcsinálni, hogy szinte teljesen „átírják” a szöveget, és ezzel megtévesztik a célnyelvi olvasót.

A kevésbé ügyes fordítók esetében azonban a figyelmes olvasó sokszor *az eredeti szöveg ismerete nélkül is rájön* arra, hogy a célnyelvi mondat valahogy kontextuálisan „kilóg a szövegből” – ahogy Tarnóczy Lóránt írta: „nem illik kongruens módon a szövegbe” –, és gyanút fog. Nézzünk erre is két példát, ezúttal egy másik műből. 1997-ben „Michel Foucault bemutatásában” jelent meg a József Műhely Kiadónál egy könyv *Herculine Barbin, más néven Alexina B.* címmel. Ez a mű a *contresens*-szal foglalkozó kutatók valóságos kincsbányája lehetne⁴. Idézek két mondatot a 33. oldalról:

Bolondos vidámság tört ki társnőimen. *Tudjuk, a lányok hogyan s mennyit fecsegnek egymással*, és ezalól én sem próbáltam meg magam kivonni. (Foucault 1997: 33)

Ártalmatlannak tűnő mondat, és hogy *contresens*-ot tartalmaz, az csak a francia eredetivel való összevetés után derül ki. Az eredetiben ugyanis az idézett mondat helyén ezt találjuk: „Une gaité folle animait mes compagnes. *Elle se communique*, aussi ne cherchais-je pas à m'y soustraire”.

A második mondat *elle* névmása nyilvánvalóan az első mondatban szereplő

gaîté folle-ra utal vissza, tehát arról van szó, hogy a *bolondos vidámság* terjed könnyen a lányok között, ezért a főszereplő(nő) meg sem próbálta kivonni magát alóla. A magyar mondat aláhúzott része teljes egészében a fordító fantáziájának szüleménye. Még egy példa a regény elejéről, ahol a főszereplő felolvas az újságból:

A tárcarovaton kívül mindent fel kellett olvasnom. *Soha semmiben nem vezettem félre. Én voltam az egyetlen, aki felolvasott neki* (Foucault 1997: 33).

Természetesen *állhatna ez is* az eredeti szövegben, bár gyanúra adhat okot, hogy a második és harmadik mondat között nincs igazán logikai összefüggés. A francia szöveg szerint persze szó sincs semmiféle félrevezetésről, csupán arról, hogy a főszereplő(nő) semmit nem vesztett azzal, hogy a tárcarovatot nem olvasta fel hangosan, ugyanis *magában* („seule”) azért elolvasta: „Je devais tout lire, sauf le feuilleton. *Il est vrai que je ne le perdais pas pour cela. Seulement je le lisais seule*”.

Az ún. teoretikus diszkurzusban gyakori eset, hogy egy-egy, a szerzőre jellemző terminust mindig ugyanazzal a célnyelvi megfelelővel ad vissza a fordító. Ez a fogalmi-terminológiai következetesség nagyon is indokolt és mindenképpen üdvözlendő, hiszen így az olvasó számára is egyértelmű, hogy az adott szót a forrásnyelvi szöveg szerzője szakterminusként használja. Ez a következetesség azonban olykor „csapdahelyzetet” teremt és *contresens*-ot eredményez: a csapdát maga a fordító állítja fel saját magának, aztán amikor belelép, szinte már észre sem veszi. Ferdinand de Saussure *Cours de linguistique générale* című művének utolsó mondata francia nyelven így hangzik:

La linguistique a pour unique et véritable objet *la langue* envisagée en elle-même et pour elle-même (Saussure 1985: 317).

Ugyanez a mondat a mű B. Lőrinczy Éva által készített magyar fordításában (Saussure 1967: 286):

A nyelvtudomány egyetlen és igazi tárgya *a nyelv* – önmagában és önmagáért vizsgálva (Saussure 1967: 286).

Tekintsünk el most attól, hogy ennek az állításnak a tartalmi igazsága is erősen vitatható, és próbáljuk meg azt kideríteni, miért érezzük ezt a mondatot enyhén tautologikusnak. A *langue* terminus használatával Saussure nyilvánvalóan azt akarta kifejezni, hogy a nyelv [*langage*] tudományos vizsgálata nem elégedhet meg az egyes ember nyelvhasználatának, a nyelv konkrét oldalának, vagyis a *parole*-nak a leírásával, sem egyes nyelvek, nyelvjárások vagy nyelvváltozatok (*idiomes*) vizsgálatával, hanem elsősorban a nyelv (a *langage*) *absztrakt oldalát, a nyelvész által posztulált langue-ot szeretné kutatni*. A francia mondat a benne szereplő *látszólagos* tautológia ellenére hordoz jelentést, érthető és értelmezhető kijelentés, valóságos programnyilatkozat: *A nyelvtudomány egyetlen és igazi*

tárgya [nem a langage, nem is a parole, hanem a nyelvész által posztulált absztrakció, vagyis] a langue – önmagában és önmagáért vizsgálva.

Ez a mondat azt jelenti, hogy míg a nyelv, a *langage* vizsgálatával más társadalomtudományok is foglalkoznak, addig a nyelv absztrakt oldalának, a *langue*-nak a kutatása – Saussure álláspontja szerint – a nyelvtudománynak, a nyelv tudományos kutatásának a feladata. A magyar fordítás félreérthetőségét, a *contresens*-ot az okozza, hogy a fordító a magyar „nyelv” terminust nemcsak a *langue* megfelelőjeként használja – bár igaz, a *langue*-ot mindig „nyelv”-nek fordítja⁵ –, hanem teljesen indokoltan, a szövegben előforduló más francia terminusok (mint az *idiome* vagy a *discours*) visszaadására is, s ezt olyankor a szövegben szögletes zárójelekkel jelzi. Mivel azonban a *langue*-ot következetesen minden esetben „nyelv”-vel fordítja, egy kicsit önmaga csapdájába esett bele, ezért a mű utolsó mondata enyhe tautológiát eredményezett. Az angol fordítás is tautologikus, csak éppen más okok miatt:

The true and unique object of linguistics is *language* studied in and for itself. (Saussure 1974: 232).

A tautológia itt még nagyobbnak tűnik, mint a magyar fordításban. A zavart az okozza, hogy az angol fordító a francia *langue* fordítására a „language” szót használja (ilyen értelemben az idézett szövegrész fordítása következetesnek tekinthető), míg a francia *langage* terminusra a „[human] speech”-et alkalmazza, a *parole*-t pedig a „speaking” megfelelővel adja vissza. Meglepő módon ettől a megoldástól a francia kritikai kiadás szerkesztője, az olasz Tullio de Mauro valósággal el van ragadtatva: „W. Baskin fordítása ragyogó megoldást kínál, amelyről remélni lehet, hogy végleges lesz: a *langue* visszaadására a *language*-et választotta, a *langage*-éra a *speech*-et vagy *human speech*-et, a *parole*-éra pedig a *speaking*-et” (Saussure 1985: 424).

Pol Corvez, angers-i nyelvész külön tanulmányban foglalkozik e terminusok fordításának elemzésével (Corvez 1988): meggyőző példák egész sorával bizonyítja be, milyen félreértésekhez vezetett W. Baskin Tullio de Mauro által olyannyira dicséret megdicsérete olyan esetekben, amikor francia fordítók más angol vagy amerikai nyelvészeket – például Edward Sapirt – fordítottak franciára. A problémák arra az ismert tényre vezethetők vissza, hogy a fogalmak nem pontosan fedik egymást a különböző nyelvekben: az angol „language” szó jelentése ugyanis mindkét francia terminust, a „langage”-t és a „langue”-ot is lefedi, és még tovább bonyolítja a dolgot az a tény, hogy az angol „language” melléknévi változatban is előfordul Sapir írásaiban. Maga a tanulmány a *contresens* legkülönfélébb példáit tartalmazza: az alábbiakban ebből a cikkből idézünk néhány mondatot: Sapir cikkének angol címe: *The status of linguistics as a science*. A francia cím: *La place de la linguistique parmi les sciences*. Alig észrevehető, finom kis csúsztatás: míg az angol cím nyitva hagyja azt a kérdést, tudomány-e a nyelvtudomány, addig a francia sokkal explicitebb, a nyelvtudomány helyének kijelöléséről beszél a tudományok között. Néhány mondat magából a cikkből:

Sapir: As *linguistic research* has proceeded, *language* has proved useful as a tool in the sciences of man. (in Corvez 1988)

Francia fordítás: *L'étude du langage et des langues* s'est révélée un outil utile dans toutes les sciences de l'homme. (in Corvez 1988)

A *contresens*, a csúsztatás, a „nem pontosan ugyanaz” tipikus példája: a fordítók már nem is mernek állást foglalni, inkább a „langue”-ot meg a „language”-t is használják, abból nem lehet baj; az olvasó majd kiválasztja, melyik tetszik neki jobban.

Sapir: *Language* is becoming increasingly valuable as a guide to the scientific study of a given culture. (in Corvez 1988)

Francia fordítás: Il apparaît de plus en plus nettement que l'étude scientifique d'une culture donnée ne peut se passer des renseignements fournis par une *étude linguistique*. (in Corvez 1988)

Pol Corvez említett tanulmányában rámutat arra, hogy a francia fordítók még önmagukhoz képest is következtelenek, s ezzel teljesen összezavarják a francia anyanyelvű olvasót. Az előbbi mondatot – amelyben ráadásul még a téma-réma viszonyt is felborították, s ennek következtében a fordítás már inkább magyarázatnak tűnik – ő a következőképpen fordította volna franciára:

La langue devient de plus en plus importante en tant que guide de l'étude scientifique d'une culture donnée. (in Corvez 1988)

Ha a francia fordítók minden esetben végiggondolták volna, hogy a rendelkezésükre álló francia megfelelők közül gondolatilag melyik illik az adott mondatra, akkor Sapirnek azt a mondatát, hogy: „*Language* is a guide to 'social reality'...”, Pol Corvez szerint nem úgy fordították volna franciára, hogy: „*Le langage* est un guide de la 'réalité sociale'...”, hanem úgy, hogy: „*La langue* est un guide de la 'réalité sociale'...”

A következtelenségek még tovább halmozódnak az olyan összetételek fordításakor, ahol a „language” szó melléknévként, egy főnév jelzőjeként szerepel („language habits”, „language behavior”, „language acts” stb.). Vajon az „habitudes langagières” szóösszetétel ugyanaz, mint az „habitudes linguistiques”, a „comportement langagier” pedig azonos lenne a „comportement linguistique”-kel? – teszi fel Pol Corvez a teljesen jogos kérdést.

Még számos, *contresens*-ot tartalmazó mondatot idézhetnénk ebből a cikkből, amelynek végső következtetése az, hogy Edward Sapirt francia fordításban egyszerűen nem lehet megérteni. Pedig – vagy talán éppen azért (?), mert – a szóban forgó tanulmányát kiváló nyelvészek fordították franciára. Úgy érezzük, a bemutatott példák is elegendők annak bizonyítására, mennyi félreértést takaríthatott volna meg magának – és francia nyelvész kollégáinak – a Saussure-mű angol fordítója, ha fordításában megtartja az eredeti francia terminusokat, jelentésüket pedig egy fordítói előszóban világítja meg.

2.2. Elkerülhető-e a *contresens*?

A *contresens* bekerülését a célnyelvi szövegbe azonban nem mindig a fordító tudatlansága vagy a forrásnyelvi szöveg helytelen interpretációja okozza: olykor a fordító kényszerű, de tudatos döntésének eredménye. Általában akkor kénytelen alkalmazni ezt az eljárást, ha a célnyelvben csak egyetlen nyelvi megfelelő áll rendelkezésére olyan szavak vagy terminusok visszaadására, amelyek esetében a forrásnyelvi szöveg szerzője több, egymástól jelentésükben vagy más módon megkülönböztetett változatot alkalmaz.

András Sándor *Heidegger és a szent* című könyvének már az első lapjain jelzi a problémát: „[...] figyelembe kell venni, hogy magyarul csak egy szójel van: ‘szent’. Németül is csak egy: ‘heilig’ (hiszen a ‘Sankt’ csak cím). Franciául kettő: ‘saint’ és ‘sacré’, ahogy latinul is: ‘sanctus’ és ‘sacer’. Angolul viszont három: ‘saint’, ‘sacred’ és ‘holy’. Ez azt sugallja, hogy a magyar szójelnek, akár a németnek, három különféle jelentésköre lehet” (András 1994: 19).

Ez a tény önmagában még nem jelent valóságos fordítási problémát, egészen addig, ameddig a szerző a lehetséges forrásnyelvi változatok közül egy szövegben *csak az egyiket* használja, tehát *vagy* a „saint”-et, *vagy* a „sacred”-et, *vagy* a „holy”-t. A magyar fordító ilyenkor bármelyiket visszaadhatja a „szent” szóval. A fordítási problémák akkor kezdődnek, ha a szerző kettő (vagy akár három) ilyen változatot használ, sőt ezeket egymással szembeállítja. Idéznék egy példát saját fordítói gyakorlatomból, Jean-Paul Sartre egyik filozófiai szövegéből, amelyben a francia filozófus a *concept* és a *notion* terminust egymással szembeállítva használja:

La science est faite de **concepts**, au sens hégélien du terme. La dialectique en son essence est au contraire le jeu de **notions**. On sait que la notion, pour Hegel, organise et fond ensemble les concepts dans l’unité organique et vivante de la réalité concrète. La Terre, la Renaissance, la Colonialisation au XIXe siècle, le Nazisme font l’objet de **notions**; l’être, la lumière, l’énergie sont des **concepts** abstraits. L’enrichissement dialectique réside dans le passage de l’abstrait au concret, c’est-à-dire des concepts élémentaires, à des notions de plus en plus riches. Ainsi le mouvement de la dialectique est en sens inverse de celui de la science. (Sartre 1976:153)

Ha a *concept* és a *notion* terminus fordítására egyaránt a „fogalom” szótári megfelelőt használtam volna, az logikai anomáliához (tautológiához) vezetett volna. Ezért kényszerűségből a „fogalom” megfelelőt a *notion* visszaadására tartottam fenn, a *concept*-et a „képzet” szóval fordítottam:

A tudomány **képzetekből** áll, a szó hegeli értelmében. A dialektika ezzel szemben, lényegében a **fogalmak** játéka. Tudjuk, hogy Hegel felfogása szerint a fogalom megszervezi és egybeolvasztja a képzeteket a konkrét valóság organikus és élő egységében. A Föld, a Reneszánsz, a XIX. századi Gyarmatosítás, a Nácizmus a **fogalmak** körébe tartoznak; a lét, a

fény, az energia elvont **képzetek**. A dialektikus gazdagodás az elvonttól a konkrétig, vagyis az elemi képzetektől az egyre gazdagabb fogalmakig való eljutásban rejlik. Ezért a dialektika mozgása éppen fordított irányú, mint a tudományé. (Sartre 1992: 62)

Elvileg meg lehetett volna oldani fordítva is, de fordított esetben a *contresens* nagyobb lett volna. A magyar szöveg így sem pontosan azt mondja, amit a francia, hiszen tudjuk, hogy a francia *concept* szó – amely a latin *con-capeo, concapere* [‘összefog’] tövet tartalmazza – semmiképpen nem „képzet”, sőt bizonyos értelemben még elvontabb terminus, mint a *notion*. Ebben a szövegrészletben mégis bátran felhasználtam a „képzet” megfelelőt a *concept* fordítására, abból az alapigazságból kiindulva, hogy „a félénk hűség mindig a leghűtlebb” (Granel 1985: 158).

Jean-René Ladmiral saját fordítói gyakorlatából idéz konkrét példákat azokra az esetekre, amikor a teljes értelmetlenség elkerülésére olykor kénytelen volt a konnotációt választani a denotáció helyett, tudatosan vállalva egy „minimális *contresens*”-ot (Ladmiral 1979: 245). A *contresens* alkalmazása tehát lehetővé teszi a fordító számára a tautológia vagy – ami még rosszabb – a *nonsense* elkerülését.

A *contresens* egyik legszebb példáját Heidegger *Unterwegs zur Sprache* című művének francia fordítója produkálta, aki az eredetiben a 203. oldalon szereplő mondatot („Die Sprache ist die Zunge”) így fordította franciára: „La parole est la langue” [‘A beszéd – (az) a nyelv’]. Az eredeti mondat utalást tartalmaz az Apostolok Cselekedeteire, Pünkösöd csodájára, az apostolok feje felett megjelenő lángnyelvekre, és azt jelenti, hogy a nyelv bizonyos értelemben a szánkban lévő nyelv, a testrész, a tagolt beszédhez nélkülözhetetlen emberi szerv. A francia mondat viszont ellentmondást tartalmaz, amely azért jött létre, mert a francia nyelv az emberi nyelvet, a kommunikáció eszközét, a szánkban lévő nyelvet, sőt a lángnyelvet is ugyanazzal a szóval jelöli. A szó szerinti [wörtlich] francia fordítás, („La langue est la langue”) tökéletes tautológiát eredményezett volna. Mit tehet a fordító az ilyen esetekben? Semmiképpen nem szerencsés az egyik *langue*-ot a *parole* szóval helyettesíteni, mert ez teljesen összezavarja az olvasót. Bármennyire is helytelenítik ezt az eljárást a fordításelmélet szakemberei, a fordítónak ilyenkor *meg kell magyaráznia* a célnyelvi olvasóközönségnek a mondat értelmét. Henri Meschonnic például ezt a fordítást javasolja: „La langue est la langue qu’on a dans la bouche” [‘A nyelv (az) az a nyelv, amelyik a szánkban van’] (Meschonnic 1990: 262). Ezt a megoldást lehet laposnak, primitívnek vagy szájbarágósnak nevezni, de arra mindenképpen alkalmas, hogy a tautológiát, az ellentmondást vagy a teljes értelmetlenséget elkerüljük vele. A teljes értelmetlenségnél (*nonsense*) minden (még a leglaposabb megoldás is) jobb! Mindez tehát azt bizonyítja, hogy a *contresens*-t bizonyos esetekben elkerülni nem, legfeljebb minimalizálni lehet.

Egyes kutatók álláspontja szerint a fordítási hiba elválaszthatatlanul hozzátartozik a fordítási tevékenységhez. „A fordítási tér az elkerülhetetlen mulasztás [inévitabile défaillance] tere. A fordítási hiba inherens módon benne van a fordításban” (Berman 1999: 49, kiemelés az eredetiben). Természetesen nem

tagadjuk, hogy a tévedés, a hibázás lehetősége *minden* emberi tevékenységben, így a fordításban is benne rejlik, mégsem akarunk belemenni az olyan – reménytelenül messzire vezető – kérdések megvitatásába, hogy a fordított szöveg valóban mindig tartalmaz-e valamiféle „mulasztást” az eredetihez képest (és ha igen, miért), mi számít fordítási hibának, mi a különbség fordítási tévedés [*erreur de traduction*] és fordítási hiba [*faute de traduction*] között, mi az okuk és eredetük stb.

2.3. A *contresens*: traduktológia

Úgy érezzük, ennyi példával sikerült valamelyest érzékeltetnünk a *contresens* természetét és rendkívüli bonyolultságát. További példák bemutatása helyett most próbáljunk meg egy kicsit elmélkedni, elgondolkodni erről a kategóriáról. A bevezetőben azt mondtuk, hogy a *contresens* a fordítástudomány kevés számú saját szakkifejezéseinek egyike. Ez azonban csak részben igaz. Mivel a jelentéssel függ össze, ezért a mi felfogásunk szerint a *contresens* nem nyelvészeti, nem fordítástudományi, nem is szemiotikai, hanem alapvetően *filozófiai* kategória, amely összefügg egy sor más, szerintünk ugyancsak filozófiai kategóriával (mint a „megértés”, az „értelmezés”, a „hűség”, az „ekvivalencia”, a „veszteség” stb.), és amely csak a filozófia eszközeivel vizsgálható. Annyit már a bevezetőben megállapítottunk róla, hogy a fordítói tévedések, az ún. *félrefordítások* közé tartozik, annak egyik speciális fajtája, és minden diszkurzustípusban megtalálható. A célnyelvi szöveg bármely pontján felbukkanhat, megjelenése – mint láttuk – különböző okokra (a fordító felületességére, figyelmetlenségére, sietségére, bizonyos pragmatikai háttérismeretek hiányára stb.) vezethető vissza. Azt is bemutattuk, hogy vannak esetek, amikor a *contresens* kényszerű fordítói döntés eredménye: a fordítónak a tautológia vagy a teljes értelmetlenség elkerülése érdekében olykor egy minimális *contresens*-ot tudatosan fel kell vállalnia.

Traduktológiai szempontból a *contresens* egész problematikája visszavezethető a szöveg olvasására, megértésére, értelmezésére. Ebből ered, ez a forrása. Közismert tény, hogy a fordító olvasó-megértő-értelmező tevékenysége döntően befolyásolja az *egész* fordítási aktust és kihat a célnyelvi szöveg kialakítására, nyelvi megformálására is. Ha ugyanis a fordító rosszul olvasta, félreértette, nem teljesen értette meg vagy nem pontosan értelmezte a szerző „szándékát”, fontos szignifikáns elemeket figyelmen kívül hagyott (ugyanakkor esetleg nem szignifikáns elemeket feleslegesen kihangsúlyozott), akkor hiába gördülnek szépen az általa újraszerkesztett célnyelvi mondatok, a fordítás már *nem azt* az üzenetet közvetíti a célnyelvi befogadó felé, mint amit a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi befogadó felé: a fordított szöveg talán szép lesz, de nem lesz „hű”. Az átgondolatlan, nem pontos értelmezés mindig virtuális *contresens*-hordozó. De mit jelent egy szöveget pontosan értelmezni? Hogyan győződhet meg a fordító arról, hogy a forrásnyelvi szöveget jól, vagyis a szerző szándéka szerint értette meg és helyesen értelmezte? Segíthet-e neki ebben a fordításelmélet?

Arra, hogy a fordító *pontosan* értse meg, *jól* értelmezze a lefordítandó szöveget vagy szövegrészt, a fordításelmélet nem nyújthat semmiféle garanciát. Nyil-

vánvalóan túlzott követelmény volna elvárni egy fordításelmélettől – ha „fordításelméleten” a szó legtagabb értelmében a fordításról való teoretikus gondolkodást értjük – hogy pontos, kidolgozott szabályokat adjon arra vonatkozólag, hogyan *kell* egy szöveget olvasni, hogyan *kell* megérteni, hogyan *kell* értelmezni, hogyan *kell* fordítani. Még kevésbé lehet elvárni, hogy pontos útmutatókkal szolgáljon a fordítónak arra vonatkozóan, hogyan adja vissza a célnyelv nyelvi eszközeivel a forrásnyelvi szöveg adott pontján szereplő konkrét szót vagy kifejezést, a rendelkezésére álló virtuális lexikai megfelelők közül melyiket válassza, milyen stílusárnyalatot használjon, hogyan kompenzálja a keletkező veszteségeket stb. *A fordításelmélet nem valamiféle felsőbb instancia*, amelyhez a fordító döntései helyességét illetően tanácsért, válaszért vagy jóváhagyásért fordulhat. Csak arra képes, hogy szisztematikus keretek közé helyezze a fordítás folyamatát, megpróbálja leírni mechanizmusrendszerét, feltárni azokat a hermeneutikai útvonalakat, amelyeket bejárva egy-egy konkrét esetben egy-egy fordító eljuthatott az általa legjobbnak vélt célnyelvi megfelelő kiválasztásáig vagy felkutatásáig, megpróbálva rekonstruálni azt a megértő-értelmező folyamatot, amely ott rejlik minden fordítási tevékenység mögött.

A nyelv a lehetséges értelmezések sokaságát kínálja fel a fordítónak (még akkor is, ha ez a szám soha nem végtelen). Persze mindig fennáll annak a veszélye, hogy az olvasó a szövegben szereplő szavak jelentéseiből olyan értelmet állít elő, amely a szerzőnek esetleg meg sem fordult a fejében. V. H. Ingve már csaknem fél évszázada felhívta a figyelmet erre a veszélyre: „Létezik egyfajta kockázat, hogy a szerző szavaiból olyan jelentéseket olvasunk ki, amelyeket a szerzőnek esze ágában sem volt belevinni a szövegbe: ezek a jelentések, épp ellenkezőleg, az olvasó vagy a fordító agyának szüleményei” (vö. Mounin 1976: 14). A modern számító- és fordítógépek „olyan kétértelműségeket is megtalálnak, amelyek teljesen megengedettek a nyelvtanban, ám amelyek egyetlen épeszű ember fejében sem fordulnának meg” (Pinker 1999: 207)⁶.

Megértő-értelmező tevékenysége során a fordító a szövegben mindig értelmet [sens] keres. „A fordítónak soha nem egy nyelv lebeg a szeme előtt fordítás közben, hanem grafikai jeleket lát egy fehér papírlapon. Az interpretálás folyamata akkor kezdődik, amikor ezekhez a grafikai jelekhez a fordító *nem csak a megfelelő nyelvi fogalmakat társítja hozzá, hanem azokat a nyelven kívüli valóságokat is*, amelyekre ezek a grafikai jelek vonatkoznak” (Lederer 1987: 13, kiemelés az eredetiben).

Természetesen semmilyen olvasó (vagy fordító) nem úgy közeledik egy szöveghez, hogy az agya, tudata teljesen mentes mindenfajta ismerettől⁷. E nyelven kívüli ismeretek és tapasztalatok nagyságától és mélységétől függően *alakul át a nyelvi jelentés diszkurzív értelemmé*, amely – szembeállítva a „mindenki számára adott” nyelvi (lexikális) jelentéssel – teljesen egyénhez kötött. Ez az oka annak, hogy ugyanaz a nyelvi egység (mondat, szöveg) lehet az egyik befogadó számára teljesen érthető, míg egy másik számára esetleg teljesen értelmetlen. Ahogy a mondatból kiszakított szó virtuális szemantikai jelentést tartalmaz és csak a mondatba belekerülve vesz fel valamilyen aktuális jelentést, ugyanígy a szövegből kiemelt, dekontextualizált mondat is csupán virtuális értelmet hordoz, és ez az értelem mindig az adott szövegben aktualizálódik, a maga kicsiny

üzenettartalmával járulva hozzá – akármilyen minimális mértékben is – a szöveg üzenetének globális értelméhez. Az üzenet értelmének megértése tehát úgy történik, hogy a fordító mintegy összeadja magában azt az információmennyiséget, amelyet a szöveg által aktualizált nyelv jelentéséből meríthet, és azt a nyelven kívüli ismeretmennyiséget, amelynek a fordítás időpontjában birtokában van. „A szöveg értelme kisebb-nagyobb megnyilatkozás-egységekből, töredékekből épül fel, ezeket nevezzük *értelem-egységeknek*. Az értelem-egységeket nem lehet mennyiségileg megmérni: akkor kelnek életre, amikor elegendő számú szó találkozik azokkal a – mondanivaló szempontjából releváns – nyelven kívüli ismeretekkel, amelyek tűnékeny létezéssel ruházzák fel: sorban járulnak hozzá ahhoz, ami már létrejött, így alkotva egy általánosabb értelmet, amely a szöveg minden olvasójában valahogy megmarad, miután a szöveg olvasásának végére jutott” (Lederer 1987: 14). Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szövegben nincs minden kimondva: minden szövegnek vannak *implicit összetevői* is, amelyek megértése ugyancsak befolyásolja valamilyen módon a szöveg értelmének megfejtését. Ezeket az implicit elemeket nevezte a stilisztika, a retorika és a szemiotika „mögöttes utalásoknak”, „elhallgatásoknak”, „érzékeltetéseknek”, „implicit konnotációknak” stb., amelyek ugyancsak jelentést hordoznak, ezért vizsgálatuk beletartozik az értelem, a *sens* kutatásába.

A szöveg értelme nem a benne szereplő szavak lexikális jelentésének valamiféle összegződése, hanem *minőségileg más*: „[...] az értelem már kezdettől fogva nem a szavakban van, hiszen éppen ellenkezőleg, ez teszi lehetővé minden egyes szó jelentésének megértését. [...] Egy könyv százezer szavát egytől-egyig el lehet olvasni úgy, hogy a mű értelme nem válik világossá belőlük; az értelem nem a szavak összege, hanem azok szerves totalitása” (Sartre 1969: 58–59). Az értelem tehát, bár a szójelentésekből jön létre, magasabb rendű kategória, mint a szójelentések. A televíziókészülék is magasabb rendű „kategória”, mint a képcsó vagy a benne lévő nyomtatott áramkörök, noha ez utóbbiakból tevődik össze, és ez utóbbiak elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy egy készülék televízióként funkcionálhasson. Empirikus alapon is meggyőződhetünk arról, hogy vannak esetek, amikor a fordító egy szövegnek *valóban* csak a kisebb nyelvi egységeit érti meg, a nagyobbakat nem (tehát például ért egy-egy szót, de nem érti a mondatot, vagy egy mondatnak külön-külön minden szavát érti, mégsem képes feltárni az értelmét, nem jut el a szerzői szándék felfogásáig vagy egyáltalán: *valamilyen értelem* kivonásáig). Mint láttuk, ilyen esetekben a nagy nyelvi kreativitással megáldott fordítók mintegy kiegészítik a megértett szövegrészek értelmét, olyan nyelven kívüli valóság tartalmakat társítva hozzájuk, amelyekből ugyancsak létrejöhet valamilyen értelem. De mivel ez nem teljesen azonos a szöveg szerzője által szándékolt értelemmel, az ilyen fordítók bizonyos fokig akaratlanul a mű – kéretlen – „társszerzőjévé” válnak.

Ki dönti el, és milyen kritériumok alapján, hogy egy szövegben mi számít *contresens*-nak? E kérdés megítélésekor a legkényesebbek talán nem is a viszonylag könnyen eldönthető nyelvi problémák, hanem azok, amelyek a *szociokulturális háttérrel* függenek össze. Egyetlen példa csupán. Közismert, hogy az „Isten báránya” összetételt az eszkimók számára az Evangéliumot hirdető

misszionáriusok az „Isten fókája” változattal voltak kénytelenek visszaadni, hogy a kép mögött rejlő tartalom a gyülekezet számára is teljesen felfogható legyen (vö. Jin 1985: 316). A teológusok egy része az „Isten fókája” fordítói megoldást nyilvánvalóan *faux sens*-nak vagy *contresens*-nak, a Biblia meghamisításának fogja tekinteni, míg másik részük kénytelen-kelletlen belátja, hogy a szavak által kifejezett tartalom visszaadására az adott körülmények között ez kínálkozott a legjobb – vagy a legkevésbé rossz – megoldásnak. Mindez azt jelzi, hogy míg a *faux sens*-ok igen nagy részét az olvasó észre sem veszi, a *nonsense*-t pedig sokszor az eredeti szöveg ismerete nélkül is „kiszúrja”, addig a *contresens*-ok egy része teljesen *szubjektív megítélés alá esik*: ami az egyik olvasó szerint *contresens*, az egy másik számára akár zseniális fordítói megoldás is lehet. Ennek eldöntése összefüggésbe hozható azokkal a belső, sokszor tudatosan nem is megfogalmazható *normákkal*, amelyek alapján az olvasó megítéli egy-egy szöveg minőségét. A normák kialakításában, a döntés megindoklásában olyan nehezen meghatározható mentális és pszichikai tényezők játszanak szerepet, mint az általános és érzelmi intelligencia, a szövegérzékenység, a műveltség, az olvasottság, a világról való tudás, az előzetes ismeretek és az átélt tapasztalatok mennyisége, de közrejátszhatnak olyan, teljesen hétköznapi összetevők is, mint az aktuális idegállapot, a fáradtsági szint, a koncentrálóképeség mértéke stb.

Ezért kimondhatjuk: hogy egy szövegben mi számít *contresens*-nak, azt nem a fordításelmélet, hanem az olvasó dönti el, mégpedig azon *normák* alapján, amelyekhez a fordító megoldását méri. Természetesen más-más normák alapján, a tudatosság más-más fokán állva ítél a kiadói lektor, a kontrollszerkesztő, az olvasó és a fordításkritikus, hiszen ekvivalencia-fogalmuk is különböző. De ez már olyan messzire vezető és bonyolult kérdéskör, amelynek tárgyalására e cikk keretei között semmiképpen sem vállalkozhatunk.

Jegyzetek

¹ „Van egy olyan bikkfanyelv, amelyet a fordító és a fordítás hivatásos szakembere használ. Azért bikkfanyelv, mert alternatíva nélküli tekintély-igazság. És nagyon is megérdemli, hogy nyelvnek nevezzük, mert kizárólag a nyelvet ismeri. A nyelv egységeit” (Meschonnic 1999: 21).

² A *nonsense* (értelmetlenség) kategóriájára ez csak részben igaz, mert ezt a terminust – bár más-más értelemben – használja a nyelvészet, a matematika, a nyelvfilozófia és a logika is (vö. pl. Bouveresse 1997).

³ Milán Füst: *Choix de poèmes*, fordította Isabelle Vital és Pierre della Faille. Oswald és Corvina Kiadó, Budapest, 1971. A vita anyaga a „Füst Milán franciául” című kiadványban jelent meg a Magyar P.E.N. Club kiadásában (Budapest, 1974, 49 oldal). A vitaindító előadást Tímár György tartotta, hozzászóltak: Gáldi László, Lator László, Nemes Nagy Ágnes és Somlyó György, zárószó: Pödör László.

⁴ Néhány példa ebből a fordításból, csak ízeltől. Egy Sara nevű szereplőről (a főszereplő „barátnéjáról”), akinek „arcát nem jellemezte sem választékosság, sem előkelőség” megtudjuk, hogy „középtermetűnél kisebb volt” (41), ami éppenséggel lehetne,

csak hogy a francia eredeti szerint az átlagnál magasabb volt („au-dessus de la moyenne”). „Arra születtem, hogy szeressenek” – ez a francia „J'étais née pour aimer” mondat magyar változata (27), ami visszafordítva így hangzik: „Arra születtem, hogy szeressek”. A magyar szöveg szerint „még két hét választott el az iskolakezdéstől” (40), a francia szerint csak egy („huit jours”); a magyar szövegben azt olvassuk, hogy „a tenger pillanatról pillanatra süllyedt és emelkedett” (37), míg az eredeti szövegben csak a dagály jött, és a tenger gyorsan emelkedett („la mer montait rapidement”). „Az ifjú házaspár egy hetet szándékozott tölteni C. kastélyában a házasság megkötése után” – olvassuk a 20. oldal alján, míg az eredeti szerint egy héttel a házasságkötés után mentek csak el ebbe a kastélyba, stb.

⁵ „... a francia szöveg *langue, parole, langage* elemeit minden esetben a *nyelv, beszéd, nyelvezet* szókkal adom vissza. Akkor is, amikor kétségtelenül terminusok, akkor is, amikor nyilvánvalóan köznapi jelentésben élnek, és akkor is, amikor mindkét eset lehetséges. Biztosítani kívántam olvasóimat arról, hogy ha a magyar szövegben *nyelv* szó áll, akkor a franciában minden bizonnyal *langue*-ot találnak, és így tovább. A szöveg további elemzése és értelmezése már az ő tetszésükre van bízva.” (B. Lőrinczy Éva: Saussure magyar fordítása elé. *Magyar nyelv* 1966/3., 282).

⁶ Az egyik legelső szövegelemző program, melyet az 1960-as években fejlesztettek ki a Harvard egyetemen, a *Time flies like an arrow* [‘Az idő úgy repül, mint a nyílveszsző’] mondat értelmezésére öt különböző megoldást produkált, köztük olyat is, hogy „Az idő-légy (= a legyek egy bizonyos fajtája) szereti a nyílveszszőt”, vagy „Mérjük a legyek sebességét ugyanúgy, ahogyan a nyílveszsző méri a legyek sebességét”. Pedig ha valaha is létezett egyértelmű, bizonyosan nem kétértelmű mondat – mondja némiképp rezignáltan az amerikai nyelvész – akkor ez az (eltekintve a szó szerinti és a metaforikus jelentéstől, melynek semmi köze a mondatlanhoz).

⁷ „Az olvasó soha nem értene meg egy szöveget, ha tudatlanként közeledne hozzá” (Paepcke 1986: 73).

Irodalom

- András S. 1994. *Heidegger és a szent*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Bart I., Rákos S. [szerk.] 1981. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat.
- Berman, A. 1995. *Pour une critique des traductions: John Donne*. Paris: Gallimard.
- Berman, A. 1999. *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bouveresse, J. 1997. *Dire et ne rien dire. L'illogisme, l'impossibilité et le non-sens*. Nîmes: Éditions Jacqueline Chambon.
- Corvez, P. 1988. A propos d'une traduction de 'The Status of Linguistics as a Science' d'Edward Sapir. In: *Travaux de linguistique – Papers in Linguistics*. Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Université d'Angers. 1988/4, 71–83.
- Granel, G. 1985. Les langues sont des terminaux logiques. In: *Les Tours de Babel. Essais sur la traduction*. Mauvezin: Édition Trans-Europ-Repress. 155–179.
- Jin, S. 1985. Traduire *Le Père Goriot* en chinois. In: *L'Année Balzacienne*. Paris: Presses Universitaires de France. 313–333.
- Ladmiral, J.-R. 1979. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Payot.

- Ladmiral, J.-R. & Meschonnic, H. [sous la direction de] 1981. „La traduction”. Numéro spécial de la revue *Langue Française*, No. 51, Paris: Larousse.
- Lederer, M. 1987. La théorie interprétative de la traduction. In: Capelle, Marie-José & Debysse, Francis & Goester, Jean-Luc [éds.]: *Retour – la traduction*. Numéro spécial de *Le Français dans le Monde*, Paris: BELC, 11-16.
- Meschonnic, H. 1990. *Le langage Heidegger*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Meschonnic, H. 1999. *Poétique du traduire*. Lagrasse: Éditions Verdier.
- Mounin, G. 1976. *Linguistique et traduction*. Bruxelles: Dessart et Mardaga.
- Paepcke, F. 1986. Az ekvivalencia illúziója. *Helikon Világirodalmi Figyelő*. 1986/1-2., 57-75.
- Pedersen, V. H. 1988. *Essays on Translation*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Pinker, S. 1999. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet*. Budapest: Typotex.
- Sartre, J.-P. 1969. *Mi az irodalom?* Budapest: Gondolat.
- Tárnóczi L. 1966. *Fordítókauz. A szakirodalmi fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Források

- Foucault, M. 1978. *Herculine Barbin dite Alexina B*. Collection „Folio”. Gallimard: Paris.
- Foucault, M. 1997. *Herculine Barbin, más néven Alexina B*. Budapest: József Eötvös Műhely Kiadó. Fordította: Lóránt Zsuzsa.
- Heidegger, M. 1959. *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen: Neske.
- Heidegger, M. 1976. *Acheminement vers la parole*. Collection „Tel”. Paris: Gallimard. Traduit par Jean Baufret, Wolfgang Brokmeier et François Fédier.
- Saint-Exupéry, A. de. 1942. *Pilote de guerre*. Paris: Gallimard.
- Saint-Exupéry, A. de. 1977. *A hadirepülő*. Budapest, Európa Kiadó. Fordította: Poór Judit.
- Sapir, E. 1960. „The status of linguistics as a science”. In: *Language*. University of California Press.
- Sapir, E. 1968. La place de la linguistique parmi les sciences. In: *Linguistique*. Paris: Éditions de Minuit. 131-140. Traduction de Jean-Elie Boltanski et Nicole Soulé-Susbielles.
- Sartre, J.-P. 1976. *Matérialisme et révolution*. Situations III. Paris: Gallimard. 135-225.
- Sartre, J.-P. 1992. *A szabadságról*. Budapest: Kossuth. Fordította: Albert Sándor.
- Saussure, F. de 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Ford. B. Lőrinczy Éva. Budapest: Gondolat.
- Saussure, F. de 1974. *Course in General Linguistics*. Translated from the French by Wade Baskin. London: Fontana/Collins.
- Saussure, F. de 1985 [1916]. *Cours de linguistique générale*. Édition critique présentée par Tullio de Mario. Paris: Payot.